

Virtual məkanda Azərbaycan dilinin təsbit olunması problemləri

Əfruz Qurbanova

AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
afroz@iit.ab.az, afroz1@yandex.ru

Xülasə - Məqalədə qloballaşma prosesinin dünyadakı dillərə təsiri, beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən dünyadakı dillərin qorunması ilə bağlı bir sıra bəyanatlar və digər mühüm sənədlər araşdırılır. Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafı istiqamətində dövlət tərəfindən atılan addımlar şərh edilir. Virtual məkanda Azərbaycan dilinin vəziyyəti, istifadə səviyyəsi təhlil olunur, lazımi tövsiyələr verilir.

Açar sözlər - virtual məkan, veb-portal, transliterasiya, proqram təminatı, konvertasiya, elektron lüğət, virtual klaviatura

I. GİRİŞ

Dünyada gedən qloballaşma prosesi təkcə iqtisadiyyatda deyil, həm də ictimai, siyasi və mədəni sahələrə də ciddi təsir göstərməkdədir. Bu baxımdan qloballaşma prosesi dünyadakı dillərə də təsirsiz qalmır. Araşdırmalar göstərir ki, yaxın gələcəkdə bir sıra dilləri yox olmaq təhlükəsi gözləyir. Dünya ictimaiyyətinin diqqətini bu problemə yönəltmək, həmçinin lazımi tədbirlər görmək məqsədilə YUNESKO-nun təşəbbüsü ilə 2000-ci ilin 21 fevralından etibarən hər il “Beynəlxalq ana dili günü” qeyd edilir. Bu günün qeyd edilməsində əsas məqsəd dil və mədəniyyət müxtəlifliyinin müdafiəsi və qorunmasıdır. BMT ekspertlərinin məlumatına görə dünyada 7000-dən çox dil var, lakin onlardan yalnız onlarla dil dünya əhəmiyyətlidir və rəsmi istifadə olunur, bu dillərin yarısından çoxu yox olmaq təhlükəsi ilə üzləşib. İlk olaraq bu risk qrupuna “kiçik xalqların” dilləri düşür.

Buna görə də YUNESKO tərəfindən bir sıra “xilas etmə tədbirləri” işlənilərək hökumətlərə, ictimai təşkilatlara tövsiyyə olunmuşdur. BMT-nin digər ixtisaslaşmış qurumları, həmçinin nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar və bir sıra dövlətlər səviyyəsində bu təhlükəli tendensiyaya qarşı mübarizə aparmaq üçün tədbirlər görülmür. Belə çox mühüm əhəmiyyət kəsb edən tədbirlərdən biri də virtual məkanda mədəni və dil müxtəlifliyinin qorunması məqsədi ilə çoxdilliliyin inkişafının dəstəklənməsi və stimullaşdırılmasıdır [1].

Son illər dillərin qorunması probleminin vacibliyinin qlobal səviyyədə dərk edilməsi nəticəsində bir sıra bəyanatlar və digər mühüm sənədlər qəbul olunub [2].

Belə ki, informasiya cəmiyyəti məsələləri üzrə Ümumdünya sammitində (Cenevrə, 2003) qəbul olunan “Prinsiplər bəyannaməsi”ndə dil müxtəlifliyi və onun yayılmasının mühümlüyü qeyd edilmişdir. Dil problemlərinə böyük diqqət ayıran YUNESKO tərəfindən bir sıra əhəmiyyətli aktlar işlənilmişdir [1, 3].

II. VIRTUAL MƏKANDA DÜNYA DİLLƏRİNİN İSTİFADƏ SƏVİYYƏSİ

Elmi-texniki tərəqqinin inkişafı nəticəsində, TV, peyk, İnternet, radio və digər vasitələrin köməyi ilə dillər ənənəvi arealdan çox geniş hüduqlarda yayılır. Amma bu proses bütün dillərdə getdiyindən virtual məkanda zəif istifadə olunan dillər

üçün böyük təhlükə yaranır. Hal-hazırda İnternetdə ən çox istifadə olunan ilk 10 dilin reyting göstəricisinə görə ingilis dili 28,6%, çin dili 23,2%, ispan dili 7,9%, ərəb dili 4,8%, portuqal dili 4,3%, yapon dili 3,9%, rus dili 3,1%, alman dili 2,9%, fransız dili 2,8%, malay 2,2% təşkil edir. Bu isə 84,3% təşkil edir və İnternetdə istifadə olunan digər dillərin payına isə 15,7% düşür (2013, 31 dekabr) [4]. Beləliklə, bu proses zamanı bir neçə geniş istifadə olunan dil daha da böyük arealda yayılır, dünya xalqları arasında əsas ünsiyyət vasitəsinə çevrilir, eyni zamanda digər dilləri sıxışdırır. Şübhəsiz ki, hər hansı bir dilin beynəlxalq dil statusuna yiyələnməsini şərtləndirən birinci amil qüdrətli dövlət faktorudur.

XXI əsrdə, virtual məkanda dilləri gözləyən bu problemlərlə mübarizə aparmaq, onların həlli üçün səmərəli və təcili tədbirlər görmək məqsədi ilə BMT tərəfindən bir sıra addımlar atılır. Qeyd edək ki, BMT Baş Assambleyası 2008-ci ili Beynəlxalq Dillər İli elan etmişdir [5].

III. AZƏRBAYCAN DİLİNİN QORUNMASINA DÖVLƏT QAYĞISI

Azərbaycan dilinin qorunması, inkişaf etdirilməsi üçün dövlət tərəfindən bir sıra addımlar atılmışdır. Belə ki, ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən bu istiqamətdə mühüm əhəmiyyətə malik sənədlər: “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Fərman (12 yanvar 2003-cü il), “Azərbaycan Respublikası Dövlət Dil Komissiyasının təşkilinin təsdiq edilməsi haqqında” Sərəncam (4 iyul 2001-ci il), “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında” Fərman (9 avqust 2001-ci il) imzalanmışdır.

Azərbaycan dilinin qorunması istiqamətində aparılan işlərin davamı olaraq AR Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” Sərəncam (12 yanvar 2004-cü il), “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında” Sərəncam (23 may 2012-ci il) imzalanmış, Milli Məclis tərəfindən “Dövlət dili haqqında” Qanun (sentyabr 2002-ci il), “Azərbaycan dilinin işlənməsi və qorunması haqqında” Qanun (may 2003-cü il) qəbul edilmişdir. Dilin tətbiqi və inkişafına belə yüksək dövlət dəstəyinin mövcudluğu, dilimizin istifadə olunma arealının kifayət qədər geniş olması onu qətiyyənlə belə təhlükələrin gözləmədiyini göstərir. Üstəlik də virtual məkanda Azərbaycan dili daha da geniş yayılmaq imkanları qazanır.

IV. VIRTUAL MƏKANDA AZƏRBAYCAN DİLİNİN TƏSBİT OLUNMASI PROBLEMLƏRİ VƏ ONLARIN HƏLLİ YOLLARI

Bu gün müasir həyatda hər hansı bir informasiya əldə etmək üçün əlverişli vasitə informasiya texnologiyalarıdır. Bunu nəzərə alaraq İnternet resursları daha da

zənginləşdirilməli, dilimizin, mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın, musiqimizin qorunması, inkişafı və təbliği üçün yeni-yeni saytlar yaradılmalıdır. Gənc nəsillər hər hansı bir məlumatı əldə etmək istədikdə yabancı saytlara deyil, öz ana dilində olan İnternet resurslarına müraciət etməli, daha dolğun və geniş informasiya əldə edə bilməlidirlər [6].

Məlum olduğu kimi, “Elektron Azərbaycan” Dövlət Proqramının əsas məqsədlərindən biri bizim dövlətin və xalqın həyat və fəaliyyətinin bütün sferalarının informasiyalaşmasıdır. Başqa sözlə, milli kontentlər virtual məkanda formalaşdırılmalıdır [7].

Cəmiyyətin bir çox fəaliyyət sahələrinə nüfuz edən qloballaşmanın dilə birbaşa təsir dairəsi onun leksik səviyyəsi ilə bağlıdır. Leksikanın əsas və ən fəal bölmələrindən biri olan terminologiya elmi-texniki tərəqqi, qloballaşma ilə əlaqədar dəyişir, yenilənir. Beynəlxalq aləmə, Avropaya birbaşa çıxış dilin bütün səviyyələri ilə yanaşı, terminologiyaya da təsir göstərir. Məlumdur ki, elmi dili mütəxəssislər inkişaf etdirir və bir elmi dil vahidi çox asanlıqla başqa dilə keçərək orada inkişaf edə bilər. Lakin ilk növbədə elmi dil vahidləri Azərbaycan dilinin daxili imkanları hesabına olmalıdır. Elmi-texniki tərəqqi, ictimai-siyasi həyatın inkişafı terminologiyanın fasiləsiz olaraq dəyişməsinə və inkişafına təsir göstərir [8]. Dilimizin qorunması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində qarşıda duran vəzifələrin həyata keçirilməsində terminologiya fəaliyyəti mühüm missiya daşıyır. Bu səbəbdən “Elektron Azərbaycan” DP çərçivəsində Azərbaycan dilində terminlərin elektron bazasının yaradılması, azərbaycandilli kontentlərdə terminoloji monitorinqin işlənilməsi, bir sözlə, Azərbaycan terminoloji informasiya sisteminin yaradılması həyata keçirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, “E-dövlət” layihəsi də “Azərbaycan Respublikasının İnkişafı Naminə İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları Üzrə Milli Strategiya (2003 - 2012-ci illər)” əsasında işlənmiş və “Elektron Azərbaycan” DP çərçivəsində həyata keçirilir, məqsədi öz idarəetmə fəaliyyətinə İKT-ni tətbiq etməklə daha keyfiyyətli və səmərəli bir idarəetməyə nail olmaqdır.

Dilimizin qorunması və inkişafı istiqamətində mövcud olan problemlərdən biri də transliterasiya ilə bağlıdır. Bu səbəbdən bütün dünya azərbaycanlıları arasında qrafika problemini aradan qaldırmaqla ümumi informasiya mühitini yaratmaq üçün müxtəlif dillərin əlifbasında olan hərflərin qarşılıqlı çevrilməsini-konvertasiyasını həyata keçirən xüsusi proqram təminatı vasitələri hazırlanmalı, bütün azərbaycandilli elektron resurslar – veb-saytlar, elektron dərsliklər, elektron qəzet və jurnallar və s. həmin konvertasiya cədvəlləri ilə təmin olunmalıdır. Bunun da nəticəsində dünyanın istənilən ölkəsində yaşayan hər bir azərbaycanlı kompüterin ekranında yerləşdirilmiş cədvəldə bir düyməni basmaqla istədiyi qrafikani seçib lazımi məlumatı oxuyacaq, eyni zamanda, digər qrafikadan istifadə edən azərbaycanlılarla heç bir maneə olmadan elektron yazışmalar aparacaqdır.

Virtual məkanda hər bir dövlətin gücü və qüdrəti həm də onun malik olduğu elektron informasiya resurslarının çəkisi ilə ölçülür. 2001-ci ildən fəaliyyətə başlayan Wikipedia nəhəng «İnternet ensiklopediyası» hazırda milyonlarla informasiya resursunu özündə birləşdirir. İnternet mühitində son dərəcə nəhəng şəbəkəyə malik olan bu portalda 286 dildə 33 milyon

məqalə və 25 milyon şəkil, audio-video materiallar (Wikipedia anbarı olan Commons anbarında 23 milyon media-fayl saxlanılır) toplanmışdır. İnternet ensiklopediyasında qeydiyyatdan keçmiş istifadəçilərin sayı 50 milyon, ümumi istifadəçilərin sayı 300 milyondur. Bir ayda, orta hesabla, bütün dünya üzrə həmin portala 4 milyard, il ərzində 48 milyard müraciət olunur.

Proqram məhsullarının azərbaycanlaşdırılması əhalinin kütləvi halda kompüterdən istifadəsinin miqyasını artırır, bu sahədəki savadsızlığı aradan qaldırmağa kömək edir. Bu proses pərakəndə yox, sistemli və davamlı xarakter daşımalıdır. Azərbaycan dilinin tələbləri nəzərə alınmaqla milli klaviaturalar yaradılmalı, Azərbaycan mətnlərinin tanınması proqramları işlənilməlidir. Başqa sözlə, Azərbaycan nitqinin kompüterə daxil edilməsi və səsləndirilməsi üçün proqram təminatı hazırlanmalıdır.

Artıq mövcud olan 200000 söz və ifadəni özündə əks etdirən “Poliqlot” (Eng/Azərbaycan, Azərbaycan/Eng, Ru/Azərbaycan, Azərbaycan/Ru və s.) və “Adams” (Azərbaycan/Eng, Eng/azərbaycan və s.) elektron lüğətlər geniş istifadə olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, orfoqrafiya yoxlayıcısı olan AzeriSpellchecker, şrift çeviriciləri olan Word, HTML və Konverter 2.2, Azərbaycan dili ilə digər xarici dillər arasında kompüter tərcüməsi proqramları, “Simurq” virtual Azərbaycan klaviaturası işlənilmişdir.

Bununla yanaşı, Azərbaycan - türk və türk - Azərbaycan kompüter çevirmə sistemi işlənilməlidir. Belə ki, müxtəlif türkdilli xalqlar bir-birlərinin dillərini anlasalar da, tərcüməçinin köməyi olmadan söhbət edə bilsələr də, əksər hallarda bir-birlərinin yazılı informasiya resurslarından istifadə etməkdə çətinlik çəkirlər. Buna səbəb əlifba və qrafikanın müxtəlifliyidir, türk dillərində az və ya çox sayda fərqli terminlərin və anlayışların mövcudluğudur.

İnternetin idarə olunması üzrə II forumda (IGF-II, Rio-De-Janeyro, 12-15 noyabr 2007-ci il) virtual məkanda çoxdilliliyin tətbiq olunması üçün universal standartların və texnologiyaların da işlənməsi qərara alınmışdır [9].

V. NƏTİCƏ

Qeyd etdiyimiz kimi, əvvəllər dilimiz qapalı informasiya mühitinin hesabına qoruna bilirdi. İndi isə informasiya mühiti açıqdır və virtual məkanda inteqrasiya prosesi gedir. Belə açıq cəmiyyət şəraitində dili qorumaq və inkişaf etdirmək çox çətindir. Bu reallıqları nəzərə alaraq virtual məkanda Azərbaycan dilinin təsbit olunması, inkişafı və digər problemləri istiqamətində fundamental, geniş miqyaslı elmi tədqiqatların, təhlillərin və araşdırmaların aparılmasına böyük ehtiyac var.

ƏDƏBİYYAT

- [1] Рекомендации о развитии и использовании многоязычия и всеобщем доступе к киберпространству. <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001331/133171r.pdf>
- [2] Рике Смитс. Деятельность ЮНЕСКО по защите исчезающих языков. <http://lingsib.unesco.ru>
- [3] 34-я сессия Генеральной конференции (Париж, октябрь 2007г.). <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001519/151952r.pdf>
- [4] www.internetworldstats.com

- [5] Послание Генерального директора ЮНЕСКО Коитиро Мацууры. <http://www.un.org/russian/events/iyl/>
- [6] Azərbaycan dilini təhlükə gözləyirmi? <http://bizimasr.media-az.com>
- [7] Azərbaycan Respublikasında Rəbətə və İnformasiya Texnologiyalarının inkişafı üzrə 2005-2008-ci illər üçün Dövlət Proqramı (Elektron Azərbaycan), 21 oktyabr 2005-ci il.
- [8] Sayalı Sadıqova. Ana dili milli varlığımızın aynasıdır. <http://www.xalqgazeti.com>
- [9] Форум по вопросам управления Интернетом. (Второе совещание, Рио-де-Жанейро, 12-15 ноября, 2007 года). http://www.intgovforum.org/cms/Rio_Meeting/Synth_Russian.pdf